

Formování národního vědomí a vnímání národní identity v průběhu 19. a na počátku 20. století v rámci středoevropského teritoria (se zvláštním zřetelem k Moravě)¹

Pavel KRÁKORA

Formation of National Consciousness and Perception of National Identity during the 19th Century and at the Beginning of the 20th Century within Central European Territory (with Special Regard to Moravia)

Abstract: The text reflects on issues related to the formation of national consciousness and national identity with a focus on the Central Europe area in the 19th and early 20th century. In this respect, special attention is paid to the region of Moravia, one of the integral parts of the Czech lands, which at this time were politically integrated into the broader framework of the multinational Habsburg monarchy. The possibilities of using the topic in the curriculum of history and citizenship education in primary and secondary schools are outlined in the conclusion.

Key Words: National identity, National consciousness, 19th Century, Habsburg Monarchy, Czech Lands, Moravia, Subject didactics, Education

Úvod

V současné době jsou v nejružnějších souvislostech – zejména s ohledem na pokračující a mnohdy ne zcela bezproblémové začleňování České

republiky do evropských struktur – stále častěji akcentovány pojmy národ, národní svébytnost, národní hrdost a především pak sousloví národní identita, povětšinou jako součást účelových prohlášení s politickým podkresem, které mají vyvolat určité emoce a jsou zacílené na vybrané segmenty populace. Co je a jak vlastně lze definovat pojem identita, resp. národní identita? V obecné rovině identitou chápeme proces sebeuvědomění člověka. Toto vymezení můžeme blíže specifikovat, jednak podle hlediska vycházejícího ze sociologie, na jehož základě je identita vnímána jako uvědomění si vlastní společenské (sociální) role a jednak z pohledu psychologie resp. psychologie osobnosti, kde se identitou rozumí „vědomí trvalé totožnosti vlastní osobnosti“, které obvykle bývá úzce spjata „s hledáním seberealizace a autentičností jednání a bytí“ (Hrachovcová, 2007, s. 7). Jinými slovy, podstatnými aspekty individuální identity jsou vlastní tělesnost, duševní a duchovní založení člověka spolu s jeho vztahy k ostatním lidem. Stejně jako ve vztahu k jedinci lze identitu uplatnit také ve vztahu k širší skupině individualit (osob), ať již jde o profesní, sociální, zájmové skupiny či organizace anebo vyšší (globální) jednotky jakými jsou jednotlivé státy či jejich uskupení, přičemž právě v tomto kontextu lze hovořit o identitě národa. Jednotlivec se přitom obvykle identifikuje s více skupinami, což je stav, který můžeme registrovat již v průběhu dějin, avšak typický je především pro současnost – hovoří se o tzv. multiplicitních identitách a je na jednotlivci, kterou z těchto identit on sám – ve vztahu ke svému okolí – považuje za přednostní. Kombinují se tak různé „kolektivní“ identity, ať již jde o identitu národní, která je často představována souborem identit regionálních, anebo o v některých ohledech diskutabilní identitu evropskou. Žádnou z těchto identit nelze striktně vymezit, ohraničit, v historii byly, jsou a i v budoucnu budou náchylné k proměnám (srov. Seebauer, 2004). Toliko stručný víceméně teoretický úvod, resp. krátký vhled do problematiky identity jako takové. Jak vůbec identita – tj. v našem případě národní identita – vznikla či jak se formovala, jak byla vnímána a k jakým proměnám u ní docházelo ve vymezeném geografickém kontextu střední Evropy (tj. především habsburské monarchie) v průběhu 19. století? Nad těmito otázkami se zamýšlejí a případně se na ně pokoušejí dát odpověď následující řádky.

1 Teoretické a metodologické ukotvení

Národní identita a národní vědomí se se začínají v obecném (zejména pak evropském) kontextu probouzet a formovat v průběhu první poloviny 19. století – v době po napoleonských válkách, resp. po Vídeňském kongresu. Určitý mezník, který vývoj směřující k národnímu uvědomění akceleroval, představoval rok 1848, kdy byly v důsledku proběhnuvších revolucí primárně namířené proti systému s feudálními rysy v mnoha evropských zemích položeny základy pro pozvolný rozmach občanské společnosti. V přímé návaznosti na události roku 1848 se rovněž začal intenzivněji probouzet fenomén nacionalismu úzce spjatý se zřetelným vymezováním jednotlivých národních entit. Jedním z výrazných projevů vyhraňování národní identity se posléze staly úspěšně dovršené sjednocovací procesy Itálie a Německa. V daném kontextu již lze hovořit o klasickém konceptu vymezení moderního národa (resp. národní identity), v němž se základními pojítky „národní pospolitosti“ stávají aspekty společného historického vývoje a historické tradice, společné kultury, jazyka a v neposlední řadě také atribut společného území, jež daný národ „odnepaměti“ obývá a hájí. Objevují se však i teze, že s pojmem národní identita lze operovat již ve vztahu ke středověké společnosti či spíše k jejím vybraným segmentům (zejména nobilita a panovnické dynastie), které v určitých situacích akcentovaly pocit společné identity založené na jazykové, historické, kulturně-sociální a geografické bázi. Nicméně v dané souvislosti je stále potřeba zohlednit skutečnost, že zmíněná kritéria se dají vztáhnout k pouze zanedbatelné části tehdejší populace, kdežto v případě 19. století již proces národního vědomí pozvolna prostupoval společností jako celkem bez ohledu na její sociální (či stavovskou) strukturu.

Na formování národní identity a národního vědomí měla mimo výše zmíněných historických událostí 19. století vliv také proměna struktury tehdejší společnosti, jež s těmito dějinnými milníky samozřejmě více či méně korespondovala a nacházela v nich svůj odraz. V tomto ohledu jako pomyslné akcelerátory vedle sebe působily na straně jedné procesy národního obrození ve svých specifických a odlišných formách (české země, Irsko, Polsko a další), které výrazně napomáhaly k národní emancipaci

jako takové, na straně druhé pak proces industrializace umožňující etablování zcela nových a stále se rozrůstajících společenských uskupení.

Od sklonku 19., resp. počátku 20. století je možno identifikovat tři základní dimenze národní identity, které přetrvávají do současnosti. První z nich je označována jako dimenze individuální, která je odrazem kolektivní identity, v jejímž rámci se jednotlivec (individuum) automaticky považuje za součást určité entity (národa) – jazykové, kulturní či náboženské odkazující na společnou historii a území. Na tuto individuální dimenzi navazuje dimenze ideologická transformovaná do podoby nacionalismu, který je vnímán jako doktrína, že „národ, resp. všechny národy si musejí vládnout samy“ (Vlachová, Řeháková, 2004, s. 491), avšak bez jakýchkoli negativních konotací. Konečně třetí dimenzí „moderní“ národní identity představuje tzv. politicko-systémová rovina. Její základy spočívají na tezi o vzájemné provázanosti občanské společnosti, státu a národní entity. Stát je v daném ohledu ztotožňován s (moderním) národním státem, který umožňuje dále rozvíjet národní vědomí a identity, podporuje je a v jistém smyslu i ochraňuje prostřednictvím institucí „umožňujících vládnutí na určitém ohraničeném území“, přičemž pro svou stabilitu a efektivní fungování takovýto stát potřebuje, „aby politická komunita, která v něm existuje, sdílela určité společné hodnoty, byla kulturně homogenní“ a převažoval v ní obecný konsensus či snaha po jeho dosažení. Řečeno jinými slovy: „Slabá národní identita vede ke slabé občanské společnosti.“ (Vlachová, Řeháková, 2004, s. 490)

Procesy formování národní identity, resp. národního vědomí či moderního národa jako takového, probíhaly v rámci evropského kontinentu s různou intenzitou a v poněkud odlišných formách vycházejících ze specifických podmínek, ať již geografického, kulturně-historického, sociálního či hospodářského charakteru. Postihnout všechna specifika procesu formování národní identity v jednotlivých částech Evropy by vyžadovalo daleko širší prostor a pokud možno komplexní přístup, proto se další část textu pokusí tento fenomén nastínit a zčásti objasnit v kontextu střední Evropy, konkrétněji Moravy, která v průběhu 19. a na počátku 20. století představovala jednu ze zemí mnohonárodnostní habsburské monarchie, na jejímž užším rámci lze prosazování národní identity ilustrovat z několika hledisek vycházejících především z jejího historicko-politického

vývoje coby integrální složky českých zemí a v neposlední řadě také z její výhodné geografické polohy.

2 Specifika formování národní identity v podmínkách Moravy

19. století jako součásti širšího rámce habsburské monarchie

První hmatatelnější náznaky spjaté s vyhraňováním národního vědomí lze v podmínkách Moravy klást – stejně jako v mnoha v jiných částech tehdejší habsburské monarchie – do období revolučních let 1848–1849. Vědomí příslušnosti ke konkrétní národní entitě zde šlo ruku v ruce s prosazováním ústavnosti, občanských svobod a formováním samotné občanské společnosti. Podobně jako v sousední Čechy představovalo teritorium Moravy z jazykového a národnostního hlediska nejednotný celek, kde vedle sebe již od dob vrcholného středověku koexistovaly dvě hlavní jazykové (národní) entity – česká a německá. Ještě v první polovině 19. století zde bylo vědomí příslušnosti k dané – tj. české či německé – národní entitě (tj. vědomí o společném jazyku, resp. i etnickém původu) do značné míry překrýváno nespočetnými skupinovými identitami, jejichž vymezení spočívalo převážně na profesní, stavovské, regionální a konfesijní bázi. Zásadní roli v tomto ohledu sehrával tzv. moravský (zemský) patriotismus, který vycházel ze zažitého konceptu stavovského uspořádání společnosti.

Uvedené atributy skupinových identit a s nimi spjata netečnost vůči národnímu vědomí pochopitelně přetrvávaly i ve druhé polovině 19. století, avšak pozvolna byly upozadovány. Nejvýrazněji a nejdéle přetrvával moravský zemský patriotismus. Jednalo se o specifický fenomén, který byl vázán zejména na prostředí nobility a původního měšťanstva, nicméně částečně se rozšířil se i mezi etabloující se vrstvy podnikatelů jak ve městech (tzv. nové měšťanstvo), tak ve venkovském prostředí, resp. i mezi některé příslušníky inteligence (advokáti, učitelé a další). Identifikace s moravským patriotismem – tj. deklarovanou příslušností k moravské zemi jako domovské půdě – prostupovala uvedenými společenskými skupinami bez ohledu na jejich jazykovou a etnickou příslušnost. Upřednostnění a zdůraznění anacionálního zemského vlastenectví před nastupujícím moderním vnímáním národní identity demonstrovalo loajalitu k zemi

a jejím institucím a zároveň zdůrazňovalo historickou kontinuitu a svébytnost Moravy v rámci habsburské monarchie i užšího rámce českých zemí. Názorný příklad v tomto ohledu poskytuje osobnost předního českého politika na Moravě, jednoho ze zakladatelů moravské odnože staročeské strany, Aloise Pražáka. V průběhu roku 1848 zaujal coby poslanec moravského zemského sněmu značně rezervované stanovisko vůči apelu ze sousedních Čech, který vyzýval ke státoprávní jednotě Čech a Moravy a užší součinnosti obou zemí ve vztahu k vídeňským vládním institucím, a to s poukazem na své neutrálním národní vědomí a pocit moravského vlastenectví (srov. Malíř, Řepa, 2018, s. 176–177).

Prosazování národní identity však bylo komplikované i ve vztahu k dalším – převažujícím – složkám moravských obyvatel. Určitá dominance zemského patriotismu a z něj odvozeného konceptu zemského národa podvazoval „prosazování jazykově etnického pojetí národa“ (Malíř, Řepa, 2018, s. 177). Moravské elity rekrutující se z českého i německého jazykového milieu, které se staly hlavním nositelem svébytné moravské identity, resp. moravského vlastenectví, se vymezovaly stejně tak vůči vídeňskému (rakouskému) centralismu, jako vůči snaze o užší integraci českých zemí prosazované politickou reprezentací v sousedním Českém království, kde zemský patriotismus do značné míry splýval s probíhajícím procesem národního obrození, resp. s národně-emancipačním úsilím elit Čech, které, na rozdíl od Moravy, byly národnostně homogenní.

Zřetelnější změna směrem k definitivnímu prosazení „moderního“ národního vědomí a s ním také nástup nacionalismu (posléze stále více vyhraněného) přináší v podmínkách Moravy období 60.–80. let 19. století. Přímoú souvislost lze bezesporu spatřovat v obnově konstitučního života na počátku 60. let 19. století (únorová Schmerlingova ústava z roku 1861) následující po éře „strnulosti“ tzv. bachovského neoabsolutismu 50. let 19. století. Zároveň s tím začal prudký rozmach spolkového života, společenských a kulturních aktivit a v neposlední řadě – a především – tisku, který již vykazoval znaky národní orientace. Postupně se etablující občanská společnost (resp. její základy) výraznou měrou přispívala k prohlubování národní identity – tj. vědomí příslušnosti k určité národní entitě – u stále většího počtu obyvatel bez ohledu na jejich sociální a společenský status. S prohlubováním národního vědomí napříč

společností se začal i v prostředí Moravy projevovat a zároveň nabývat na intenzitě nový fenomén – nacionalismus. Základní dělicí linie procházela mezi českým a německým jazykovým prostředím a s postupem času nacházela svůj odraz ve stále širším spektru aktivit a oblastí.

Samotný jazyk v podmínkách sehrával Moravy při identifikaci s daným národním milieu – podobně jako v sousedních Čechách – stěžejní roli, nicméně s určitými nuancemi danými historickým vývojem tohoto teritoria. Čeština byla na Moravě vnímána minimálně od pozdního středověku jako jazyk slovanského obyvatelstva, který je identický s jazykem v sousedních Čechách, přičemž od sklonku 18. století se pro ni objevuje označení moravský jazyk (v některých případech se lze setkat s pojmem českomoravský jazyk, posléze se též objevuje generalizující označení slovanský jazyk – tzv. slavische Mährer) zdůrazňující zemskou svébytnost Moravy. Teprve od druhé poloviny 19. století (tj. po roce 1848) se prosazuje ve vztahu k řeči na Moravě převažujícího slovanského obyvatelstva označení český jazyk s jeho četnými regionálními dialekty (Slovácko, Valašsko, Haná, Brněnsko a další). Tímto byl zřetelně proklamován příklon Moravy k českému národnímu hnutí.

V případě němčiny byla situace o poznání méně komplikovaná. Její užívání bylo spjata jak se státním úředním jazykem, jazykem nobilit, tak obecně – a především – s jazykem všech etnicky německých obyvatel Moravy. Určitá diference v německém jazykovém prostředí Moravy vyvstávala v kontextu volby, zda se ztotožnit s německým národním vědomím (odkazujícím na tzv. velkoněmeckou koncepci sjednocení Německa z roku 1848) na straně jedné či se stále více se zužujícím rakouským národním vědomím na straně druhé, které bylo založeno na ideji rakušanství s určitými prvky supraetnicity a také na loajalitě rakouskému státu a Habsburské dynastii.

Do pozadí tak již zcela ustupuje původní pojetí „moravské národní identity“ ztotožňované v průběhu první poloviny 19. století s moravským patriotismem, fenoménem, který však zůstával – jak bylo naznačeno výše – omezen na poměrně úzkou a nepočetnou část tehdejších obyvatel Moravy bez ohledu na jejich jazykový původ. Přesto však nelze opomenout skutečnost, že ještě hluboko do druhé poloviny 19. století se v podmínkách Moravy vyskytovaly co do počtu rozhodně nezanedbatelné

národně indiferentní skupiny obyvatel. Mimo vyšších státních úředníků, důstojníků a četných příslušníků církevní hierarchie se jednalo o dělnické obyvatele průmyslových měst (Moravská Ostrava, Brno) či poměrně širokou skupinu obyvatelstva, která s ohledem na svůj sociální status a existenční problémy neměla potřebu identifikovat se danou národní entitou, z jejich pohledu něčím abstraktním, vzdáleným a v každodenním životě nijak přínosným. K národnostně indiferentním obyvatelům lze rovněž řadit příslušníky židovského etnika. Ačkoli ve své většině akceptovali německý jazyk a byli tak vnímáni coby součást německého jazykového prostředí, reprezentovali svébytnou skupinu obyvatel, a i na Moravě v mnoha případech vystavovanou útokům (povětšinou již jen verbálním) jak ze strany Němců, tak Čechů.

Určité znaky směřující k národní indiferentnosti lze vysledovat také v těch oblastech Moravy, kde docházelo k prolínání českého a německého obyvatelstva – tj. zejména severní Morava (Novojičínsko, Mohelnicko, Svitavsko) a velká moravská města (mnohdy označované jako tzv. německé jazykové ostrovy) Brno, Jihlava a Olomouc. Společné soužití obyvatel českého, německého (a nezřídka i židovského) původu zde vedlo ke vzniku specifického prostředí, pro které byla typická bilingvnost a upozadění percepce národní identity. Na severovýchodě Moravy v rodící se průmyslové aglomeraci Ostravska se od druhé poloviny 19. století stále silněji prolínalo obyvatelstvo českého, německého, ale i polského původu, pro něž se stal typickým hornolašský dialekt, v případě Brna vyústilo soužití české, německého a dílem i židovského obyvatelstva ve vznik „společného smíšeného česko-německého dialektu s prvky jidiš, zvaného hantec či plotnáčtina“, který sice „sloužil jako argot jen určitým sociálním skupinám, ale zároveň při každodenním styku lidí obou etnik a při vytváření specifických vztahů, společné mentality a životního stylu přispíval k rozvíjení zvláštní brněnské lokální identity“ (Malíř, Řepa, 2018, s. 179).

Na formování národní identity v rámci Moravy – daleko více než v sousedních Čechách – působil fenomén regionalismu. Pocit příslušnosti k místní, resp. krajové entitě dlouho překrýval vědomí sounáležitosti se širším (a často i abstraktním – viz výše) národním celkem. Mateřský jazyk – ať již šlo o češtinu, ale v menší míře také o němčinu – nebyl v tomto prostředí automaticky ztotožňován s jazykem národním, což

dále umocňovala existence jednotlivých dialektů. Nadto si na Moravě – opět na rozdíl od Čech – poměrně hluboko do 19. století udržovala ve veřejném styku dominanci němčina jako úřední jazyk, což do určité omezovalo prosazování a šíření českého národního vědomí. Důležitou roli začala v tomto ohledu sehrávat katolická církev, která si vzdor postupující sekularizaci mezi moravským venkovským obyvatelstvem zachovávala autoritu, a z jejichž řad se rekrutovali četní stoupenci českého jazyka a národní buditelé, jako např. František Sušil či Ignát Wurm. V této souvislosti rovněž nelze opomenout fakt, že pro rozmach českého národního vědomí se v podmínkách Moravy staly limitujícím faktorem víceméně zanedbatelné pozice českého kapitálu ve zdejších větších městech. V těch si výraznou hospodářskou převahu získali a následně udržovali podnikatelé německého (případně židovského) původu, český živel se na sklonku 19. století naopak výrazně začal prosazovat ve venkovském prostředí (cukrovarnictví, lihovary, pivovary, rolnické záložny).

3 Vyhraňování českého a německého národního vědomí a moravské vyrovnání

Pozvolna se etablující občanská společnost, rozmach spolkového a obecně veřejného života, rozvoj školství a další faktory akcelerovaly – jak již bylo naznačeno výše – také v podmínkách Moravy proces směřující k zřetelnému národnostnímu vyhranění, který až na výjimky nezadržitelně prostupoval většinou tehdejší společnosti. Nejmarkantněji se tyto tendence projevovaly v oblasti politiky (či obecně veřejného života jako takového) a také školství, které začalo být vnímáno jako základní báze pro zachování a prosazení dané národní pospolitosti, a to včetně hodnot podepírajících „nezpochybnitelné“ atributy její národní identity.

Na politické scéně Moravy se záhy po roce 1860 etablovaly subjekty vymezené na čistě národní (etnické) bázi, nejprve Národní strana na Moravě a její německá obdoba v podobě Německé ústavní strany na Moravě, posléze se tento princip důsledně uplatňoval ve vztahu ke všem vznikajícím politickým stranám včetně původně anoacionální (resp. internacionální) sociální demokracie. Národní aspekt v moravských politických stranách

byl dále podtržen jejich „zemskostí“ – tj. každá politická strana (ať již česká či německá) byla organizována v rámci Moravy pouze s volnými vazbami na identické politické subjekty v dalších částech monarchie (resp. v užším smyslu v českých zemích).

Ve sféře školství se národnostní vyhraňování zpočátku dotýkalo zejména středních škol, na nichž byla původní česko-německá dvojjazyčnost roku 1868 (na základě výnosu ministra vyučování Leopolda Hasnerova) fakticky zrušena, což vedlo k postupně stále více se vyhrocujícímu zápasu o národní charakter jednotlivých moravských středních škol. Později – v 80. a 90. letech 19. století – se tento zápas přenesl i na úroveň nižšího školství, zejména pak ve smíšených národnostních oblastech na severní a jižní Moravě.

Je zřejmé, že záležitosti dotýkající se národní identity začaly být nejčastěji spojovány s jazykem a možnostmi jeho užívání. Jazyková otázka se tak na Moravě (a nejen zde) od sklonku 19. století posouvala do sféry, v níž představovala zásadní společenské téma a problém. Není proto náhodné, že se záhy vynořily teze o oddělení českých a německých oblastí Moravy, nicméně v praxi toto řešení naráželo na četné překážky, které byly dány jak nesouhlasem etnických Čechů s faktickým vyčleněním určitých částí Moravy (tzv. německá uzavřená území), tak faktickou nemožností realizace podobného kroku, neboť to nedovolovala jazyková heterogenita a tím i nekompaktnost mnohých moravských regionů.

Snaha oddělit české a německé jazykové oblasti na Moravě ještě více zesílila v souvislosti se tzv. Stremayrovými jazykovými nařízeními z dubna roku 1880 a následně o sedmnáct let později po vydání Baderiho jazykových nařízení (duben 1897), jejichž ustanovení, i přesto, že nakonec nebyla uvedena do praktického života, avizující faktickou jazykovou rovnoprávnost mezi češtinou a němčinou se zvláště u moravských Němců setkala s výrazným nesouhlasem. Národní vědomí obou hlavních složek obyvatelstva Moravy bylo v této chvíli již natolik rozvinuté a v mnoha ohledech rovněž vyhrocené do roviny nacionalismu, že jen stěží umožňovalo akceptovat cokoli, co by, byť v náznaku, upozadovalo či podlamovalo získané pozice na pomyslném „národnostním“ kolbišti. Tato tendence pak byla objektivně zřetelnější v případě moravských Němců, kteří se považovali za součást širšího německého společenství

zaujímajícího vedoucí postavení v rámci rakousko-uherské monarchie, resp. její předlitavské části.

Nicméně snaha vymezit prostor pro oba národní celky koexistující na Moravě a odhodlaně akcentující vlastní národní identitu zde dospěla do stádia, které de facto nemělo obdobu v žádné zemi (regionu) tehdejší střeoevropské habsburské monarchie. Roku 1898 byl při moravském zemském sněmu – hlavním moravském zákonodárném tělese – zřízen společný česko-německý vyrovnávací výbor, který se scházel po následujících několik let v úsilí najít kompromisní řešení umožňující bezkonfliktní a konsensuální soužití Čechů a Němců. Zdlouhavá jednání česko-německého vyrovnávacího výboru nakonec na sklonku roku 1905 přinesla své kýžené plody a vyústila v přijetí souboru legislativních norem označovaných jako moravský pakt. Jednalo se o skutečný česko-německý národnostní kompromis v podmínkách Moravy, který definoval jasný rámec pro každodenní soužití moravských Čechů a Němců. Celkem čtyři zákony upravovaly vzájemný poměr obou národností na Moravě a především užívání češtiny a němčiny v úředním styku a v oblasti školství. Obecním a městským úřadům na Moravě ukládal povinnost komunikace s obyvateli místní menšiny v případě, že tito tvořili minimálně 20 % všech obyvatel dané obce či města (tzv. lex Parma označovaný podle autora tohoto zákona, poslance moravského zemského sněmu JUDr. Eduarda Parmy z Frenštátu pod Radhoštěm). K ještě zřetelnějšímu oddělení české a německé národnosti pak došlo ve vztahu ke školám a školským úřadům. Na základě posledního ze čtyř zmíněných zákonů – tzv. lex Perek iniciovaný advokátem a prostějovským poslancem moravského zemského sněmu Václavem Perkem – bylo na úrovni obecních škol stanoveno, že dítě může navštěvovat pouze takovou školu, jejíž vyučovací jazyk ovládá a jedná se zároveň (pokud možno) o mateřský jazyk daného dítěte. Jazykové rozdělení se dotklo také místních a okresních školních rad, když po roce 1905 v národnostně smíšených okresech a obcích fungovaly zvlášť české a zvlášť německé školní rady.

Jednotlivá ustanovení moravského paktu se při jejich následné realizaci v praktickém životě neobešla bez komplikací, avšak v celkovém dobovém kontextu se jednalo o ojedinělou normu, která v rámci Moravy vymezovala pole působnosti pro českou a německou národnost

a do značné míry (minimálně do vypuknutí první světové války) zajistila v této zemi habsburské monarchie reálný a fungující národnostní smír. Okolnosti vzniku – a následné schválení – moravského paktu již zároveň plně reflektovaly završení procesu formování národní identity, kdy se v průběhu druhé poloviny 19. století na Moravě vedle sebe etablovala dvě sebevědomá národní společenství, která se snažila prosadit ve všech sférách veřejného života a nově vydobyté pozice hodlala uhájit, případně dále rozšiřovat, a to i na úkor svého rivala na české či naopak německé straně pomyslné národní barikády.

Závěr

Proces utváření národního vědomí a národní identity na Moravě v průběhu druhé poloviny 19. století vykazoval, jak bylo naznačeno výše, určitá specifika plynoucí z historického vývoje a geografické polohy země, nicméně v širším kontextu se tento proces nijak zvlášť nelišil od jiných částí tehdejší habsburské monarchie, pro kterou byla tolik příznačná vzájemná koexistence různých národních entit. V tomto prostředí bylo stále komplikovanější ve spojitosti s probouzejícím se nacionalismem tlumit projevy intolerance, šovinismu (nezřídka provázeného vyhrčeným antisemitismem), což v konečném důsledku vedlo k tomu, že rakousko-uherská monarchie nebyla schopna s koncem první světové války udržet svou integritu.

Samotné téma národní identity, resp. národního vědomí rovněž představuje širokou platformu pro využití v kurikulu výchovy k občanství, základů společenských věd a v provázanosti s fenoménem historického vědomí je často diskutováno i v rámci dějepisné výuky. V souladu s RVP a jednotlivými ŠVP je lze vhodně aplikovat v rámci vzdělávacích oblastí Člověk a společnost – jak v RVP ZV, tak v RVP G – konkrétněji pak v rámci RVP ZV v tematických celcích Modernizace společnosti a Moderní doba vzdělávacího oboru Dějepis a tematickém celku Člověk ve společnosti (případně také Mezinárodní vztahy, globální svět) ve vzdělávacím oboru Výchova k občanství. V případě RVP G lze téma národní identity v širších konotacích vhodně uplatnit v tematických celcích Člověk ve společnosti a Občan ve státě (dílčím způsobem rovněž v tematickém

celku Mezinárodní vztahy, globální svět) vzdělávacího oboru Občanský a společenskovědní základ a ve vztahu k vzdělávacímu oboru Dějepis především v tematickém celku Osvícenství, revoluce a idea svobody, modernizace společnosti. Zejména v kontextu RVP G je vhodné zaměřit se také (a právě) na otázky, jež se váží k regionálním aspektům formování národní identity, jak tomu bylo v případě Moravy 19. století jako součásti širšího rámce českých zemí a habsburské monarchie.

Poznámky:

- ¹ This paper was supported by the Erasmus+ Programme of the European Union, Key Action 2: Strategic Partnerships, under Grant „Reflection of National and European Identity in the New Millennium“ [2019-1-CZ01-KA203-061227].

Literatura.

- GALL, Lothar (Hrsg.) *Stadt und Bürgertum im 19. Jahrhundert*. München: Oldenbourg Wissenschaftsverlag, 2015.
- HRACHOVCOVÁ, Marie: Národní identita, evropanství a výchova k vlastenectví. In ASSENZA, D. (ed.) *Centrum inovativního vzdělávání – Internacionalizace, 1. díl*. Olomouc: A & M Publishing, 2007. s. 45–58.
- HYE, H. P. *Das politische system in der Habsburgermonarchie. Konstitutionalismus, Parlamentarismus und politische Partizipation*. Praha: Karolinum, 1998.
- JANÁK, J. K sociálně ekonomickým kořenům federalistické a centralistické politiky na Moravě v 60. a 70. letech 19. století. In DVOŘÁK, J., VALOUCH, F., POSPÍCHAL, M. (eds.) *Pocta Františku Palackému. Václavkova Olomouc 1976*. Olomouc: Univerzita Palackého, 1979. s. 57–72.
- JARMARA, T. *Politické strany. Kapitoly z teorie a praxe politických stran*. Ostrava: Ostravská univerzita, 2011.
- KOŘALKA, J. *Češi v habsburské říši 1815–1914. Sociálně-historické souvislosti vytváření novodobého českého národa a národnostní otázky v českých zemích*. Praha: Argo, 1996.
- KRÁKORA, P. *Vývoj samosprávy v Přerově v letech 1861–1914 a fenomén školství*. Praha: Nakladatelství Epoque, 2016.
- LUFT, R. Politischer Pluralismus und Nationalismus. Zu Parteienwesen und politischer Kultur in der tschechischen Nation vor dem Ersten Weltkrieg. *Österreichische Zeitschrift für Geschichtswissenschaften*, 1991, č. 3, s. 72–87.

- MALÍŘ, J. K prosazování národní identity na Moravě ve druhé polovině 19. století. In BOROVSKÝ, T, JAN, L., WIHODA, M. (eds.) *Ad vita honorem. Profesoru Jaroslavu Mezníkovi přátelé a žáci k pětasedmdesátým narozeninám*. Brno: Matice moravská, 2003. s. 393–404.
- MALÍŘ, J. *Morava na předělu. K formování národního vědomí na Moravě v letech 1848–1871*. Časopis Matice moravské, 1990, roč. 109, č. 2, s. 345–362.
- MALÍŘ, J. Zur Problematik der tschechischen bürgerlichen Vertretung im mährischen Landtag in den Jahren 1861–1913. In DÖCKER, U., STEKL, H., URBANITSCH, P. (Hrsg.) *Bürgertum in der Habsburgermonarchie*. Wien, Köln: Böhlau, 1990. S. 223–241.
- MALÍŘ, J., ŘEPA, M. *Morava na cestě k občanské společnosti*. Brno: Muzejní a vlastivědná společnost v Brně; Historický ústav AV ČR, v. v. i., 2018.
- SEEBAUER, R. Obecné úvodní poznámky k pojmu „identita“ – Allgemeine Vorbemerkungen zum Begriff der „Identität“. In SEEBAUER, R., HELUS, Z., KOLIADIS, E. (eds.) *Od identit v Evropě k evropským identitám – Von Identitäten in Europa zu europäischen Identitäten*. Brno: Paido, 2004, s. 7–15.
- URBAN, O. *Česká společnost 1848–1918*. Praha: Svoboda, 1982.
- URBAN, O. *Kapitalismus a česká společnost. K otázkám formování české společnosti v 19. století*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2003.
- VLACHOVÁ, K., ŘEHÁKOVÁ, B. Národ, národní identita a národní hrdost v Evropě. In *Sociologický časopis*, 2004, roč. 40, č. 4, s. 489–508.

Kontakt na autora příspěvku:

Mgr. Pavel Krákora, Ph.D.
 Katedra společenských věd
 Pedagogická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci
 Žižkovo nám. 5
 771 40 Olomouc
 e-mail: pavel.krakora@upol.cz